

Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Kültür ve Medeniyet: Tarihsel ve İdeolojik Kökenler

Sedat Laçiner*

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte dünyanın sadece siyasi görünümü değil Doğu-Batı, Kuzey-Güney kavramları da ciddi bir revizyondan geçti. Kavramsal düzeydeki bu değişime en yoğun şekliyle maruz kalan bölge hiç şüphesiz Avrupa oldu. Bu yeni ortamda 'kültür, medeniyet, kimlik' gibi kavramlar uluslararası ilişkilerde belirleyici olarak yeniden ve çok daha etkili olarak belirdiler. Ancak, bir kaç provakatif makale ve kitap dışında kimlik olusumu ve kültürel etkenlerin uluslararası ilişkilerdeki ve Avrupa özelindeki etkisi üzerine ciddi bir literatür ortaya çıkamadı.¹ Oysa özellikle Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde yaşanan son olaylar gösterdi ki Avrupa siyasi olaylarının incelenmesinde sadece siyasi ya da sadece ekonomik verileri kullanmak yeterli değildir. İster Huntington'ın² isterse Fukuyama'nın³ Hegelian tarih ve çatışma kavramlarını kullanalım, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, Avrupa ilişkilerini kültür/medeniyet faktörleri görmezden gelerek incelememiz mümkün olamaz. Özellikle söz konusu olan Türkiye-AB ilişkileri ise bu neredeyse imkansızdır.

Türkiye-AB: Özel Bir İlişki

Türkiye son elli yılda Avrupa'daki hemen hemen tüm bütünleşme çabaları içerisinde ak-

tif olarak yer aldı. Bugün geldiğimiz noktada Türkiye, Avrupa Birliği'nin (AB) her hangi bir üçüncü ülke ile kurmuş olduğu en uzun süreli ortaklığa (associate member) sahip ve yine AB ile resmi düzeyde kesintisiz en uzun süreli ilişkisi bulunan bir ülke konumunda.⁴ Tüm bunlara ek olarak iki taraf arasında gerçekleştirilen gümrük birliği anlaşması (ki bu aşama Birliğin önceki uygulamaları ve yaptığı anlaşmalar dikkate alındığında tam üyelik yolunda son aşama olarak değerlendiriliyor) Türkiye-AB ilişkilerini AB ile diğer ülkeler arasındaki ilişkiler ile karşılaştırıldığında ekonomik ve siyasi birliğe en yakın konuma oturttu. Tüm bu tablo değerlendirildiğinde Türkiye'nin tam üyeliği gelinen noktanın mantıksal bir sonucu olarak görülebilirdi. Ancak 10 Temmuz 1997'de Komisyon Başkanı Santer gerçekçi olunursa Türkiye'nin AB'ne tam üyelik konusunda ciddi bir şansının bulunmadığını ilan etti.⁵ Sadece Santer değil, bir çok üye ülke ve Komisyon çeşitli defalar açıktan ya da ima yoluyla Türkiye'nin ciddi bir aday olmadığını belirtti.⁶ Yine aynı yıl bir çok AB üyesi ülkenin devlet başkanı ve bakanlarının da üyesi bulunduğu Hristiyan Demokratlar'ın yıllık toplantısında Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasının söz konusu olamayacağı, çünkü Türkiye'nin "farklı bir medeniyetin üyesi" olduğu ifade edildi.⁷ Toplantının Belçikalı Başkanı Wifried Mar-

* Doktora Öğrencisi, Londra Üniversitesi King's College.

tens, "Bize göre Türkiye AB'ye aday olamaz. Bizler Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinden yanayız, ancak Avrupa projesi bir medeniyet projesidir, bu çerçevede Türkiye'nin tam üyelik için adaylığı kabul edilemez" dedi.⁸ Her ne kadar sonrasında sözlerini düzelttiyse de Alman Dışişleri Bakanı Kinkel'in Türkiye'nin hiç bir zaman Avrupa'ya katılması için çağrılmayacağı yönündeki sözleri de anlamlıydı.⁹ Aynı şekilde bir yıl sonra yapılan Lüksemburg Zirvesi AB'ye kısa ve uzun dönemde girebilecek olan ülkelerin listesini açıklarken Türkiye AB'nin en uzun ve en yakın ilişkiye sahip ülkesi olmasına karşın bu listede yer alamadı. Böylece AB Türkiye'yi "aday ülke" bile saymamış oluyordu.¹⁰ Türkiye sadece başvuruda bulunan; fakat adaylık için bile yeterli sayılmayan bir ülkeydi. Bilindiği gibi Türkiye'nin bu karara tepkisi çok sert oldu ve Yılmaz hükümeti AB ile siyasi görüşmelerin kesilmesine karar verdi.¹¹

Türkiye'ye göre AB'nin yaklaşımı adil olmadığı gibi gelinen sürecin bir sonucu da sayılamazdı. Buna göre Doğu Avrupa ülkeleri ekoları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri Türkiye'nin gerisinde olmasına karşın "başka nedenlerden dolayı" sıranın önüne alınıyor, bu arada Türkiye'nin de "hakları yeniyordu".¹² Türk Dışişleri'nin verilerine göre Türkiye ekonomik kriterler dikkate alındığında Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin bile önünde yer alıyordu.¹³ Zaten AB'nin Türkiye'ye karşı sunmuş olduğu gerekçelerin hemen hiç birisi ekonomik değil, aksine çözümü ancak subjektif kriterlerle ölçülebilecek siyasi gerekçelerdi; Kıbrıs, Yunanistan'la ilişkiler, demokratikleşme, insan hakları gibi. Tüm bu verilerin ışığı altında Türkiye'nin vardığı sonuç AB'nin aslında Türkiye'yi istemediği, fakat yapay gerekçelerle oyaladığı şeklinde oldu. Belki de Avrupa-Türkiye tarihinde ilk kez Türkiye Avrupa topluluğuna (European society) asla kabul edilmeyeceği yönünde bir ümitsizliğe kapıldı. 1997 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Çiller'e göre Türkiye Müslüman

olduğu için diğer adaylardan ayrı bir değerlendirmeye tabi tutuluyor, dışlanıyordu.¹⁴ Dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener de Almanya'daki Türkler'e yapılan saldırılar dolayısıyla yapmış olduğu açıklamada Avrupa'nın Türkiye'yi ve Türkler'i tüm Avrupa'dan "temizleme" hedefi bulunduğunu iddia etti: "Bizleri Avrupa'dan atamıyorlar, böyle olunca da yılmaya çalışıyorlar."¹⁵ Lüksemburg Zirvesi'nin ardından gerek hükümetin, gerekse basının göstermiş olduğu benzeri tepkiler de gösterdi ki Türkiye'nin AB politikası ulusal düzeyde bir tepkiyi yansıtmaktaydı.

Örneğin karar sonrası Başbakan Yılmaz AB'nin tutumunun ancak "dinsel ayrımcılık"la açıklanabileceğini ilan etti.¹⁶ Sadece Türk siyasetçileri değil tarafsız sayılabilecek bir çok kişi ve kuruluş da AB'nin tutumunu kültür-medeniyet faktörünü kullanarak açıklamaya çalıştı. Örneğin Amerikan *Wall Street Journal* "Türkiye'nin dışlanmasının bir nedeni de Avrupalıların Türkiye'yi hala hasım bir Asya devi olarak görmesi"¹⁷ derken İngiliz *The Economist* "AB'nin Lüksemburg Zirvesi'nde yanlış bir şekilde yapmış olduğu gibi Türkiye'yi diğer tüm başvuranlardan ayrı bir kategoriye koymanın açıklanabilir hiç bir gerekçesi yoktur" dedi.¹⁸

Bu tablodan da anlaşılıyor ki Türkiye'nin AB'yle ilişkileri kendine özgüdür ve kültürel boyut dikkate alınmadan açıklanamaz. Bu çerçevede denebilir ki Türkiye AB ilişkilerinde (genel olarak Türkiye-Avrupa) değişimin dinamiklerini oluşturan iki temel olgu vardır: a) Avrupa'nın Türkiye'yi almakta göstermiş olduğu isteksizlik, b) Türkiye'nin zaman zaman saplantısal boyutlara varan Avrupa topluluğunun eşit bir üyesi olma konusundaki tutku ve ısrarı. İşte bu çalışmanın ilk amacı bu yaklaşımların köklerini incelemek olacak. Bu nedenle ilk bölümün içeriğini 'Avrupa' ve 'Avrupalılık' kavramları ve bunların oluşumunda Türkler'in 'öteki' olarak oynamış olduğu rol oluşturuyor. Bu bölümün temel iddiası Avru-

pa'nın Türkiye politikalarının yüzyıllar boyunca oluşturulan bir imajın ürünü olduğu ve bu imajın ilişkilerde hayati bir rol oynadığı şeklinde. Avrupalı yazar ve düşünürlerin eserleriyle ispatlanmaya çalışılan bir diğer iddia ise Türk imajının Avrupa'nın olmazsa olmaz, 'varolma nedenleri' arasında yer aldığı.

İkinci bölüm ise Türkiye'nin 'tavizsiz Batılılaşma' politikalarının nedenlerine bakıyor. Özellikle Atatürk devrimlerinin ve bir iç politika/dış politika ideolojisi olarak Kemalizm'in Türkiye'nin Avrupa politikalarında ne derece belirleyici rol oynadığı bu bölümün temel konusu. Bu bölümde tartışılan temel iddia ise Batılılaşma'nın modern ve laik Türkiye için 'varolma nedeni' olarak algılanıp algılanmadığı. Tüm bu anlatılanların sonucunda bu bölüm Türkiye'nin Avrupa tutkusu ya da saplantısının köklerine iniyor.

Son olarak, üçüncü bölüm, Avrupalılar'ın aklında oldukça negatif bir imaja sahip olan Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde nasıl olup da 'diğerleri ile eşit' ve 'gerçek bir Avrupalı' olarak, en azından kağıt üzerinde, kabul edildiği sorusunun cevabını arıyor. Ayrıca bu bölümde kültürel önyargıların en az rol oynadığı dönemin Soğuk Savaş dönemi olduğu ifade edilerek Türkiye-AB ilişkilerinin de kurulduğu bu yıllarda özellikle Avrupa tarafının Türkiye'ye güvenlik gerekçelerinin dışında bakmadığı, bunun da sorunların Soğuk Savaş sonrası döneme ertelenmesine yol açtığı belirtiliyor. Bu çerçevede bu çalışmanın temel amacı Soğuk Savaş sonrasında alevlenen Türkiye-Avrupa ilişkilerinin bir medeniyet çatışması içerip içermediği yönündeki tartışmalara sağlıklı bir zemin hazırlamak olarak ifade edilebilir. Kavramların tarihsel kökenleri incelenmeden bugünün anlaşılamayacağını varsayan bu makale, ilişkilerde etkili olduğu açıkça görülen kültür ve medeniyet faktörlerinin köklerine eğiliyor.

Avrupa'yı Avrupa Yapan Faktörler ve 'Öteki' Olarak Türkler'in Bu Süreçteki Rolü

Delanty'nin de vurguladığı gibi hemen tüm makro-kimlikler, ulusal kimlikler ve dünya çapın-

daki dinsel sınıflandırmalar birleştirici olmaktan ziyade parçalayıcı, bölücüdür¹⁹ ve çoğu kez dış tehdit, dışarıyla farklılıklar gösterilerek içeride 'kurgulanmış bir kimlik' ve 'bir birlik' kurmaya çalışır. Tüm olumlama çabalarına karşın Avrupa birliği ve kimliğinin oluşturulması da benzeri bir sürecin ürünüdür ve birlik derinleştikçe bir kimliğe ve ideolojiye duyduğu ihtiyaç da artmaktadır. Bu ihtiyaç 'öteki' kavramına duyulan ihtiyacı ve 'öteki' nin yeniden, daha derin çizgilerle belirlenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönem, dost ve düşmanların değiştiği tüm büyük değişmelerde olduğu gibi son derece önemli ve tehlikeli bir dönemdir. Bu dönemde AB ile temsil edilmeye başlanan Avrupa ne olduğuna ve ne olmadığına karar verecektir. Fakat bu süreç birazdan göreceğimiz üzere hiç de yeni bir süreç değildi ve şaşırtıcı bir şekilde Türkler 'öteki' olarak bu oluşumda başından beri çok önemli bir rol oynadı.

'Avrupa' kavramı görece modern bir kavram.²⁰ Dolayısıyla antik çağlarda Avrupa kavramının kültürel ya da siyasi bir birlikteliğe işaret ettiğini söyleyebilmek oldukça güç. Coğrafi olarak bakıldığında Avrupa, Hindistan, Arabistan yarımadaları gibi, Asya'ya bağlı büyük yarımadalardan birisidir. Dahası onu Asya'dan ayıran doğal sınırlardan bahsetmek de zordur. Ayrıca Avrupa, Çin, Mısır, Mezopotamya gibi merkezlerin aksine, klasik medeniyetlerin hiç birisine merkezlik yapmış da değildi. Dolayısıyla bugünkü Avrupa kavramı ile antik çağlardaki Avrupa arasında çok az bir benzerlik vardır.²¹ Örneğin eski Yunan ve Makedonya devletleri ve Roma İmparatorluğu birer Ege, Anadolu, Akdeniz devletiydiler. Hıristiyanlık ile birlikte Avrupa kimliğinin temellerini oluşturduğu iddia edilen bu devletlerin hiç biri Avrupa kavramı çerçevesinde kendilerini tanımlayıp, Avrupalı olduklarını iddia etmedi. Hay'in deyişiyle, Yunanlılar için Avrupa kelimesi bir ef-sanenin ötesinde bir anlam ifade etmiyordu.²² Aynı şekilde Roma İmparatorluğu için de hayat sahası Akdeniz'di ve bu dönemde Avrupa karanlık, soğuk, az nüfuslu bölgeleri ifade ediyordu. Kısacası Yunan, Roma, Makedon medeniyet-

leri tıpkı Arap, Pers, Mısır, İsrail medeniyetleri gibi 'Doğu'ya aitti ve Avrupa, medeniyeti temsil etmek bir yana medeniyetin nüvelerinin ancak yeni yeni oluştuğu bir bölgeydi.²³

Bu bilgilerin ışığında denebilir ki, bugünkü sanıların aksine 'Avrupa' kavramı görece modern bir kavramdır.²⁴ Ancak tüm bu söylenenler 'Avrupa' kelimesinin kültürel, siyasi ve demografik bir bütünlük arzetmediğini göstermez. Bu durumda bu bütünlüğü oluşturan faktörler nelerdir ve bunlar hangi dönemde ortaya çıkmıştır? Bu soruların cevabı Roma'nın yıkılıp, bugünkü Avrupa coğrafyasının Asya steplerinden ve Akdeniz'in güneyinden gelen saldırılara karşı savunmasız hale gelmesiyle başlıyor. Yani, ilk Avrupa/Avrupalı kavramını oluşturan faktörler iç faktörlerden ziyade dış faktörlerdi.

İlk olarak Orta Asya'dan gelen Türk ve Moğol kabilelerinin-özellikle Hunlar ve Avarlar-Doğu, Orta ve Güney Avrupa'ya yönelik akımları Avrupa'da yüzyıllarca sürececek bir 'barbar işgalleri' efsanesini doğurdu. Hızla hareket eden göçmen kitle Avrupa'da derin değişikliklere yol açtı. Fakat gelenlerin alternatif bir kültür ve medeniyeti beraberlerinde getirmemeleri asimilasyonlarını kolaylaştırdı. Sonuçta hemen hemen tamamı Hıristiyanlaştı, hatta gelecek yıllar içinde Hıristiyanlığın bel kemiğini oluşturdular.²⁵ Fakat bu yıllarda oluşan 'barbar terörü' bunu takip eden yıllarda oluşacak olan 'İslam terörü' efsanesine zemin hazırladı.

İlginçtir, İslam'ın yükselişi ile 'Avrupa ve Avrupalı' kelimelerinin kullanımındaki artış arasında büyük bir paralellik oluştu. Bu dönemde İslam, Avrupa ile kıyaslandığında hem teknolojik olarak, hem de siyasi olarak çok ilerideydi ve bu sayede Hindistan, İran gibi bölgelere ek olarak Akdeniz'in güney sahilleri de İslam Devleti'nin eline geçti. 'Barbar saldırıları'nın aksine, Arap İslam Devleti hem çok daha organizeydi, hem de daha önemlisi bera-

berinde alternatif bir yaşam tarzı getiriyordu. Böylece tarihinde belki de ilk defa Akdeniz'in iki sahili birbirinden kültürel ve siyasi olarak ayrılmış oldu. Tarih boyunca iki sahili birleştiren deniz, bundan sonra büyük bir nefretin ve kavganın da sembolü haline geldi. Müslümanların ilerleyişi sonucu Avrupa hemen hemen bugünkü sınırlarına sıkıştı kaldı, hatta bir dönem batıda Pireneler'e, doğuda ise Boğaziçi'ne kadar geriledi. Delanty'nin de vurguladığı gibi, bu saldırılara karşı Avrupalı kabileler ve krallıklar birleşme yeteneğinden yoksundular.²⁶ Bu ortamda hepsini birleştiren tek faktör dindi, yani Hıristiyanlık.²⁷ Böylece aslında bir Doğu dini olan Hıristiyanlık farklılaşmaya, Avrupalı yöneticiler için 'meşrulaştırıcı ve birleştirici ideoloji' halini almaya başladı. Sonuç olarak, Müslüman saldırıları altında belli bir coğrafyaya sıkışan Avrupalı kabileler birleşirken paylaştıkları en genel payda olan din ve onun ürettiği kültür ardında birleşerek Avrupalılıklarını keşfetmeye, tabii aynı zamanda da 'öteki'ni keşfetmeye başladılar.²⁸ Bir çok yazara göre Avrupa'nın, feodalizm, çoğulculuk vb. temel özelliklerinin nüvelerinin oluştuğu yıllardır bu yıllar.²⁹ Tarihçi Bartlett'e göre bu dönem Avrupalılık kimliğinin temellerinin atıldığı yıllardır, çünkü Avrupa'nın Hıristiyanlığa geçmiş kavimleri 'Christendom' (Hıristiyan alemi) kavramı altında tek bir kimliği hissediyor, bu kavram çevresinde birleşiyorlardı.³⁰ Ancak bu kimlik oluşumu birleştiriciliğinin yanısıra paradoksal olarak bir ikileme dayanıyordu, o da kendilerini karşıtlarının tersi ile tanımlamalarıydı. Dolayısıyla kendi dünyalarını Christendom adı altında bir bütün olarak gören bu insanlar, diğer halkları da bir tek isim altında 'heathendom' (putperestler alemi) kavramı altında görme eğilimine girdi. Heathendom, Christendom neyi temsil ediyorsa onun tersiydi. 'Normal insan' sayılan Avrupalı'nın yanında, paganismus, insanlığın karanlık dönemlerini temsil ediyordu. Ne yazık ki bu kavramın 'Romalı' ya da 'Yunan vatandaşı' kavramlarından daha

farklı, belki de özgüven eksikliğinin bir sonucu olarak daha yıkıcı, 'öteki'ne daha kötü anlamlar yükleyen bir içeriği olduğunu görüyoruz. Örneğin Haçlı seferleri esnasında ele geçirilen Kudüs'ün fethi sadece bir kaç kabilenin zaferi olmanın ötesinde anlamlar ifade ediyordu. Bu zafer iyi (good) ile kötü'nün (evil) savaşının bir sonucuydu.³¹

Selçuklu Türkleri'nin yükselişiyle birlikte Türkler 'İslam'ın kılıcı' konumuna yükseldiler. Tarihin bundan sonraki bölümünde Türkler İslam'ın savunuculuğu ve liderliği görevini başka bir ulusa bırakmadı. Barbar ve İslam tehditleri tecrübesinden sonra, Türkler Avrupa için her iki tehlikeyi de içerir hale geldi. Yani Avrupalıların gözünde yeni tehdit 'Barbar ve Müslüman Türkler'den geliyordu. Çünkü Türkler Orta Asya'lı ve göçebe kabilelerden oluşuyordu ve aynı zamanda da Müslümandılar. Yani Avrupalı'nın kötü (evil) olarak adlandırdığı herşeyi üzerlerinde taşıyorlardı. Örneğin Gladstone'a göre 'Müslümanlaşmış Barbarlar' olarak Türkler diğer tüm Müslüman halklardan daha tehlikelidiler:

"Türk ırkı ne idi ve şimdi ne? Bu sadece bir Müslümanlık sorunu değil, fakat Müslümanlığın bir ırka özgü bir karakterle birleşmesidir. Türkler, Avrupa'ya girdikleri o ilk kara günden bugüne, insanlığın insanlık dışı en büyük örneğini oluşturdu. Nereye gittilerse arkalarında geniş kanlı bir yol bıraktılar, ve onların hükümlerinin ulaştığı yerlerde medeniyet kayboldu."³²

Aynı şekilde Francis Bacon için de Türkler "zalim, medeniyetsiz ve kana susamış bir millet"ti:

"...Çok doğru bir şekilde söylenir ki, nereye Osmanlı atı adımını atarsa, orada insanlar çok incelmeye, zayıflamaya başlar."³³

Bir çok Avrupalı için yaşananlar Avrupa'nın görmüş olduğu en yoğun terör ortamıydı. Türk kelimesinin Avrupalıda uyandırdığı ilk duygular korku ve terör idi. Zaten diğer tüm olumsuzlamaların altında yatan neden

de iletişimsizlikle yoğrulan bu duygulardı. Brant'in şiirinde de görüldüğü gibi Tuna'ya kadar gelen Türklerin Roma'yı, Sicilya'yı ve tüm Avrupa'yı zaptetmesi an meselesiydi.³⁴ Osmanlılar'ın İstanbul'u fetihleriyle bu korku zirveye ulaştı. Richard Knolles Osmanlı'yı "sınırsız bir güç" olarak tanımlıyor ve Amerika'nın ne kadar şanslı bir kıta olduğunu şu sözlerle açıklıyordu: "Osmanlılar sadece Amerika'yı alamadılar. Amerika sadece zengin madenlerinden dolayı değil, çok büyük ve tehlikeli bir düşmandan yoksun olduğu için de çok şanslıdır."³⁵ İstanbul'un düşmesinin ardından Kardinal Bessarion Venedik'e yazdığı mektupta Türkleri "insanlık dışı en büyük barbarlar" olarak niteliyordu.³⁶ Bu dönemde yazılanlardan anlıyoruz ki Türkler'in Avrupalılar nezdindeki görünümü 'daha önceki paganismus' türünden pek de farklı değildi, hatta denebilir ki çok daha kötü idi. Örneğin Norman şairi Ambroise'e göre Türkler'in bulunabileceği en iyi yer heathendom'dir, yani putperestler alemi.³⁷

Bugün Batı'nın Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu 'ilgisiz' yaklaşımına karşın, Orta ve Yeni Çağ'da Türkler en önemli uluslararası sorunların başında yer alıyorlardı. Aston'ın³⁸ da ifade ettiği gibi politikacılar ve din adamları Türk tehlikesini hemen her tartışmalarının merkezine yerleştiriyorlardı. Örneğin Fransa'da 15. ve 16. Yüzyıllar arasında Amerika'daki keşifler ile ilgili kitap sayısının tam iki katı kadar kitap sadece Türk tehditi üzerine yazılmıştı.³⁹ Tüm bu yazılardan ve tartışmalardan çıkarılan sonuç, Türkler ile birleşmeksizin başedebilmenin imkansızlığıydı. Bu 'şeytan'ı defetmenin yolu büyük bir Avrupa koalisyonuydu.⁴⁰ Böylece Haçlı seferlerine ek olarak, Avrupalılar, Osmanlı'ya karşı oluşturdukları Kutsal İttifaklar sayesinde Avrupalı olduklarını en geniş anlamıyla hissedebildiler.

Türkler'in güneyde ve doğudaki ilerlemeleri Avrupa'yı Akdeniz dünyasından ve Doğu'dan izole ederken, Avrupa fikri ve 'Avrupalı değerler' de oluşmaya başladı.⁴¹ Diğer bir de-

yişle Türk tehditi Avrupa'nın birliği için belki de en önemli faktördü. Hatta sadece siyasi olarak Avrupa'nın değil, Hıristiyanlığın bütünlüğünde de bu tehdit büyük rol oynamıştı. Örneğin Timurlenk, Yıldırım Beyazıt'ı yenilgiye uğratıp da Türk tehditi Avrupa üzerinde azalmaya başlayınca Hıristiyan kiliseleri arasındaki ayrımlar daha şiddetli bir hal almaya başladı.⁴² Türk tehditinin birleştirici etkisi dinin etkisini azalmasından sonra da devam etti. Avrupa siyasi yapısı sekülerleştiğiçe Avrupa değerleri daha bir belirgin hal aldı, fakat din ve onun oluşturduğu kültür etkisini tüm ağırlığıyla devam ettirdi, özellikle söz konusu olan Türkler olunca. Burke'e göre tüm Avrupa kültürel ortaklığı bulunan büyük bir devletti. Bu devleti birarada tutan ise Hıristiyanlık, Roma hukuk mirası, Germetik gelenekler, feodal kurumlar ve monarkil hükümet ilkesiydi ve tabii ki bunlar 'Doğu'da olmayan, 'Batı'ya özgü' değerlerdi.⁴³ Voltaire'in Avrupası'nda da Avrupa'yı Avrupa yapan faktörlerin başında din geliyordu:

"Bir çok devlete bölünmüş büyük, muhteşem bir cumhuriyet, kimi monarkil, kimi karışık... Fakat hepsi birbirleriyle ilintili. Aralarında ufak farklar olsa da hepsi aynı dinsel temele sahip. Hepsi dünyanın diğer bölgelerinde bilinmeyen kamu hukuku ve siyasetine sahip..."⁴⁴

Denebilir ki bu denemeler, Avrupa Birliği fikrinin ilk nüveleriydi ve temelinde Türkler'i dışlayan değerler yatıyordu. Örneğin 15. ve 16. Yüzyılda Polonyalılar ve Habsburg İmparatorluğu yöneticileri kendi politikalarını savunmak için Avrupalı değerleri Türklere karşı koruyan kendileri olduğunu, bu nedenle kendilerine destek olunması gerektiğini söylemekteydi. Kısacası Avrupa Hıristiyanlığı kavramı daha seküler bir forma ulaşmasına rağmen Hıristiyanlık bir kültür ve ortak değerler olarak Avrupalı kimliği içindeki yerini kaybetmedi. Paul'un deyişiyse "Bir çok Avrupalıya göre, Hıristiyanlık Avrupalı olabilmenin en önemli şartını oluşturuyordu."⁴⁵ 17. Yüzyılda büyük bir Avrupa birliğinin planları-

nı yapan William Penn, Türkler'in de -eğer isterlerse- bu birlik içerisinde yer almasının bir tek şartı olduğunu, bunun da dinlerini değiştirmeleri olduğunu söylüyordu.⁴⁶ Bu algımanın Rönesans ve Aydınlanma'dan sonra bile devam ettiğini görüyoruz. Örneğin ünlü tarihçi Fernand Braudel Avrupalılığı, ateist bile olsa, Hıristiyanlıkla özdeşleştiriyor: "Bir Avrupalı, ateist bile olsa, çok derin bir şekilde Hıristiyan geleneğinden alır köklerini".⁴⁷ Braudel, Batı Hıristiyanlığını Avrupa düşüncesinin en önemli parçası sayıyor.⁴⁸ Bu değerlendirmelere göre 'gerçek Avrupalı' Yunan, Roma ve Hıristiyanlık medeniyetlerinin çocuğudur, hatta gerçek anlamda Hıristiyan olmasa da. Örneğin Erasmus Avrupa uluslarını Türklere karşı yeni bir haçlı seferine çağırırken Hıristiyanlık'tan ziyade Hıristiyan Avrupa uluslarının tek bir medeniyetin çocukları olduğuna vurgu yapıyor, ortak değerlerin altını çiziyordu.⁴⁹ Tarihçi Coles'e göre Türkler ile Avrupalılar arasındaki bu düşmanlığın temelini oluşturan temel sorun 'Avrupa'nın varolma nedeni'ydi.⁵⁰

Avrupalı için Türkler kötü olan hemen her şeyi temsil ediyordu. Avrupa için Türkler 'cahil'di, 'adaletsiz, zalim, medeniyetsiz, pagan' bir toplumdur. Bu halleriyle de Avrupa gibi 'ileri' bir kültürel birliğe katılabilmeleri imkansızdı.⁵¹ Görece Osmanlı tehditinden uzak sayılabilecek ve Türklere ciddi seviyede ticari-dostane ilişkileri bulunan İngiltere'de bile İngilizliğin ve Avrupalılığın tanımlanmasında Türklerin 'öteki' olarak rolü büyüktü. Örneğin, İngiliz adaletinin yüceliğini vurgulamak isteyen Shakespeare, İngiliz mahkemele-riyle Türk mahkemelerini karşılaştırma ihtiyacını duyuyordu.⁵² Sadece Shakespeare'de değil bir çok Batılı yazarın eserlerinde Türkler 'akıllı, olgun, normal Avrupalı'nın zıddı olarak sunuldu.⁵³ Almanca'da korku ve barbarlığı sembolize eden 'Türk' kelimesi', bazı dinsel şarkılarda Tanrı'nın cezası, Tanrı'nın kırbacı olarak tanımlandı. Hıristiyanlar günah işledikçe Tanrı Türkler aracılığıyla onları cezalandırıyordu. Sadece Katolikler değil 'dinde reformun ba-

bası' sayılan Luther de böyle düşünüyordu.⁵⁴ Hatta Türkler'in kökenleri sorununu bir türlü çözüme kavuşturamayan bir kısım Avrupalı yazar, Türk sorununu eski Yunan'a kadar götürerek Türkler'in Truvalılar'ın torunları olduğunu bile iddia etti.⁵⁵

İkinci Viyana kuşatmasıyla birlikte Osmanlı, gücünün son sınırlarına ulaştı ve 18.-19. Yüzyıllarda gerileme hızlı bir çöküşe dönuştü. Fakat Osmanlı'nın askeri bir tehdit olmaktan çıkması bile Avrupa'daki Türk imajını değiştirmeye yetmedi. Bu dönemde Türkler Avrupalının zihninde 'kültürel tehdit' olarak yerlerini aldılar. Bu dönemde Türk kelimesi 'sapık, eşcinsel, lezbiyen' gibi kavramlarla birlikte anılır oldu. Türk kahveleri, Harem gibi kurumlar, Avrupalılarca anlaşılamayınca kolayca sapık ilişkiler merkezleri olarak görüldüler. Tüm bunlara azınlık isyanlarının bastırılmasında çıkan kanlı olaylar eklenince 'medeniyetsiz, vahşi Türk' (terrible Turks) geri döndü.⁵⁶ Tüm bunlara ek olarak, 18. ve 19. Yüzyılda Türkler kültürel ve dinsel farklara ek olarak Ronesan, Aydınlanma, Fransız ve Sanayi devrimlerini de kaçırmış, fark çok büyük bir noktaya ulaşmıştı. Bu da Türk'ün Avrupa içerisindeki yabancı (foreigner) konumunu arttırdı. Neumann ve Welsh'e göre bu Türk algılaması o tarihten günümüze, 20. Yüzyılda bile değişmeden sürdü.⁵⁷

Yukarıda belirtildiği üzere Türklerin Avrupa'daki imajı oldukça olumsuzdu ve Türkler empirik olarak yüzyıllar boyunca Avrupalı olsalar da Avrupalı olarak kabul görmediler. Fakat bunun istisnaları da olmadı değil. Bunun ilk örneği Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin onaylanmasıyla sonuçlanan 1854 Kırım Savaşı ve sonrasında imzalanan Paris Antlaşması'dır (1856). Bilindiği gibi, bu savaşta İngiliz ve Fransız orduları diğer Avrupalı güçlerle birlikte Ruslar'a karşı Osmanlı'yı desteklediler. Ancak gerek bu destek, gerekse sonrasında imzalanan ve Türkiye'yi Avrupa sisteminin bir parçası sayan antlaşma bazı tarihçilerin yorumla-

rının tersine Türkiye'nin Avrupalılığı'nın sonuza dek onayı anlamına gelmiyordu. Aksine İngilizlerin Rus korkusu (Russophobia) ve Fransızların iç ve dış politika değerlendirmeleri sonucunda geçici bir işbirliği oluşmuştu.⁵⁸ İşin aslına bakılırsa Avrupalılar için ne Türkler ne de Ruslar 'gerçek Avrupalı' idi. Bu yüzden de Osmanlı kazanan taraf olmasına rağmen hem Rusya hem de Osmanlı cezalandırıldı.⁵⁹ Böylece başka bir düşman sayesinde oluşan Türklerin Avrupalılığı da çok kısa sürmüş oldu ve Avrupalı güçler bu savaş sonrasında İmparatorluğu içten içe zayıflatmaya devam ettiler.

Doğrusu, bir çok defalar Osmanlı, Avrupa topluluğunun bir parçası olma niyetini belirtmişti. Özellikle 19. Yüzyıl bu yöndeki girişimlerle doludur. Hatta bu dönemde oluşan Batıcı elite göre Türkler Avrupa medeniyetinin tartışmasız bir parçasıdır. Örneğin Ziya Gökalp Türk'ü tanımlarken üç unsurun altını çizer: ırkı, dini ve Batı medeniyetine aidiyeti.⁶⁰ Ancak Osmanlı'nın Avrupalı olma yönündeki tüm istekli girişimleri ve Avrupa siyasetindeki yoğun sekülerleşmeye karşın tüm girişimler karşılıksız kaldı. Osmanlı'nın her reform denemesi onlarca eyaletin elden çıkmasıyla, Avrupa dışına itilmeyle sonuçlandı.

Sonuç olarak, Avrupa Yunan ve Roma medeniyetleri, kültür ve din olarak Hıristiyanlık, Reformasyon, Rönesans, Aydınlanma, Fransız ve Sanayi devrimlerinin ürettiği değerler üzerine kurulmuş olmasına karşın⁶¹ bu değerleri bir araya getiren ve Avrupalıları bu değerler çevresinde birleştiren en önemli faktör dışıydı. Judt'un da belirttiği gibi "Barbar akımlarından, Arap, Osmanlı saldırılarına ve Demir Perde'ye kadar tarihsel olarak Avrupa'yı birleşmeye zorlayan şey dış baskı oldu".⁶² Göçmen (barbar) saldırılarından sonra Müslüman orduları bu rolü üstlendi. Son olarak modern çağlara kadar Avrupa kimliğinin ve medeniyetinin oluşumunda bu rolü Türkler oynadılar. Sadece Avrupa değil, Yunan, Sırp, Arnavut,

Bulgar, İtalyan vb. bir çok Avrupalı ulusun, ulusal kimliklerinin oluşmasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önemli bir rolü oldu.⁶³ Türkler 'barbar, medeniyetsiz, vahşi, sapık vb' insanlar olarak Avrupa'nın sahip olduğu 'iyiler'i tanımlamada hareket noktasını, Avrupa'nın sahip olduklarının zıddını temsil etti. İletişimsizlikle ve dönemsel çıkarlarla beslenen ve geçmişin Barbar işgali, Arap-İslam devleti saldarıları ve Ortaçağ terörü efsaneleriyle birleşen bu nefret, yüzlerce yılda oluştu ve birazdan göreceğimiz üzere, 19. Yüzyıl dönülüp 20. yüzyıla girilirken bu imajın yerini, modern dünyanın değerlendirmelerine bıraktığı yönünde bir işaret de görülmedi. Çünkü modernite bir yandan Tanrı ve Şeytan kavramlarını reddederken, şaşırtıcı bir şekilde 'biz' ve 'öteki', 'bizim olan' ve 'onların olan' kavramlarına sarıldı. Ortaçağ Avrupası'nın Tanrı kavramı, yerini, ulusun çıkarlarına bıraktı.⁶⁴ Darwinizm'in sosyal bilimlerdeki yansımalarıyla Faşizm'e kadar uzanan bu yaklaşım Avrupalı kimliğinin oluşumunda derin izler bıraktı. Bugün sadece Nazi Almanyası ve Faşist İtalya suçlanmasına karşın o dönemde hemen tüm Avrupa faşist, ırkçı yöneticilerin elindeydi.⁶⁵ İnsanlar yakacak kadar ileri giden ve köklerini tarihin derinliklerinden alan bu anlayışın yüzyıllardır Türkleri 'öteki' olarak görüp olumsuzladığı düşünülürse Türkler hakkındaki olumsuz görüşlerin pasif düzeyde de olsa devam edeceği açıktı. Nitekim Toynbee ve Kirkwood Osmanlı'yı içten çökerten kapitülasyonları anlatırken kapitülasyonların bile Osmanlı için büyük bir şans olduğunu, Osmanlılar'ın bu sayede 'medeni dünya' ile temaslarının arttığını savunuyordu.⁶⁶

Türkiye'nin Avrupa Hedefi ya da Saplantısı

Avrupa'da Türk imajı ve onun sonucu olarak oluşan isteksizliğe ek olarak ikinci önemli unsur şüphesiz Türkiye'nin tavizsiz Avrupalı olma isteğidir. Neredeyse 200 yıldır Türkiye-Avrupa ilişkilerini bu iki kavram yönlendirdi. Avrupa, Türkler'i kına dışına atmaya çalışırken

Türkler hep içeri girmeye ve bir dönem sonrasında da bu medeniyetin bir parçası olmaya çalıştı. Kaçınılmaz olarak bu istek zaman zaman saplantıya, takıntıya dönüştü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında bir dereceye kadar tüm siyasi gruplar (İslamcılar, Osmanlıcılar, Türkçüler vb) Batılılaşmayı çöküşü durdurmanın bir yolu olarak görmeye başladılar. Reformlar, İmparatorluğun kaderini belirleyecek etkili bir Batıcı elit kitle doğurdu. Bu elit grup Osmanlı'nın Avrupa'yla hemen her konuda birleşmesi gerektiğini savunuyordu. Gazeteci Abdullah Cevdet'in deyişle bir tek medeniyet vardı, o da Avrupa medeniyetiydi ve Türkiye bu medeniyeti "gülüyle, dikeniyile" bir bütün olarak almak zorundaydı.⁶⁷

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'na son verince Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sadece Türkiye'yi parçalamaktan ve tarihten silinmekten kurtarmadı, aynı zamanda Mustafa Kemal ve ekibine tüm ülkeyi yeniden şekillendirebilmek için gerekli olan gücü de verdi. Artık reformları yavaşlatabilecek, ya da sulandırabilecek ciddi bir muhalefet kalmamıştı. Tanzimat Batıcılarının tersine Cumhuriyet Batıcılığı, Batı medeniyetini kültürü ve teknolojiyle, yani "gülü ve dikeniyile" birlikte almayı hedefliyordu. Şerif Mardin'in vurguladığı gibi, Mustafa Kemal'e göre Batı medeniyeti bölünemezdi; ya bir bütün olarak alınırdı, ya da Osmanlılar'ın yaptığı gibi hiç alınmazdı.⁶⁸ Bir çok tarihçinin belirttiği gibi Kemalist reformculara göre Osmanlı'nın çöküşünde suçlular din, gelenek ve eski kurumları.⁶⁹ Bu şekilde, önceki Batılılaşma hareketlerinin tersine, Türkiye'nin dinsel ve kültürel yapısına da suçlamalar getiriliyordu. Kemalist anlayışa göre Avrupa'nın ilerlemesinin altında sadece teknoloji, sanayi gibi unsurlar değil, bunları da oluşturan Batı kültürü vardı.⁷⁰ Tarihçi Bülent Gökay'a göre Mustafa Kemal bu yaklaşımıyla Avrupalıların Osmanlı için yapmış olduğu tüm suçlamaları kabul edi-

yor, hatta kendisi de Osmanlı'yı bu özelliklerinden dolayı suçluyordu.⁷¹ Aynı şekilde Nîlüfer Göle, Kemalizm'i bir "medeniyet projesi" olarak niteleyerek Mustafa Kemal'in reformlarının temel amacının Osmanlı'dan, yani geçmişten kopmak olduğunu iddia ediyor. Göle'ye göre "Şark kafası"yla "tek başına kalsa bile" savaşaacağını iddia eden Mustafa Kemal, çok açık bir şekilde medeniyet değiştirme arzusunu ortaya koyuyordu.⁷² Bu açıklamalarıyla Kemalizmin, medeniyeti, ulaşılması gereken bir hedef olarak koyduğunu belirten Göle, üstü kapalı olarak, Kemalizmin Avrupalılar tarafından Osmanlıya yöneltilen 'medeniyetsiz, geri' suçlamalarını kabul etmiş olduğunu ifade ediyor. Hatta, Batı kıyafetlerinin medeniyeti, eski Osmanlı giysisi ve geleneklerinin ise geriliği, medeniyetsizliği ve barbarlığı temsil ettiği belirtiliyor.⁷³

A. Palis de Cumhuriyet'in kuruluşundan beş yıl sonra yazmış olduğu makalesinde Gökyay ve Göle'nin tesbitlerini teyid eden bir yaklaşım sergiliyor:

"Yeni Türkiye eski rejime karşı geliştirdi. Batı medeniyeti söz konusu olduğunda Gazi kendisini İslami yaşam ve fikirlerin yerine Batı düşüncesinin, geleneklerinin ve metodlarının ve bunların tamamıyla Türkiye'ye sokulmasının radikal bir taraftarı olarak gösterdi."⁷⁴

Bobby Sayyid bu iddiayı bir adım daha ileri götürüyor ve Kemalizm'in Türkiye'nin Batılılığını ispatlayabilmek için, tıpkı Batı'nın 'Batı' kavramını oluşturabilmek için yaptığı gibi hayali bir Doğu kavramı oluşturduğunu da iddia ediyor:

"Kemalistler kendilerini Batılı yapabilmeleri için Doğu'nun izlerini reddetmek ve bastırmak zorundaydılar. Bu çok gerekliydi, çünkü Batı, Doğu'nun tersi olarak oluşturulmuştu... Batı kimliği birebir Doğu'nun tersi olarak kurulduğundan onlar da kendilerini Batılı yapabilmek için yeni bir Doğu kimliği oluşturmak zorunda kaldılar... Tıpkı Batı'nın Batılılaşmasında görüldüğü gibi Müslüman toplumlar teknoloji yoksunu, irrasyonel, sivil toplumun bulunmadığı, modern olmayan topluluklar olarak sunuldu ve bu

boşlukların da ancak Batı'dan ithal edileceklerle doldurabileceği ileri sürüldü".⁷⁵

Kemalist ideolojiye göre Avrupa bilim, teknoloji, akılcılık, demokrasi, laiklik ve gelişme demekti, Hıristiyanlık değil. Avrupa medeniyetinin köklerindeki dinsel temelleri görmekle birlikte Kemalist reformculara göre artık yeni dünyada dine ve diğer metafizik 'masallara' yer yoktu. Avrupa'nın geçirmiş olduğu sekülerleşme süreci bilimsel gerçeklikler üzerinde yükselen bir medeniyet yaratmıştı. İşte Türkiye'nin üyesi bulunması gereken medeniyet de buydu, yoksa daha önce içinde bulunmuş olduğu medeniyet değil. Zaten yapılan tüm reformlar da eski medeniyetin reddini gösteriyordu. (Arap harflerinin, eski ölçü birimlerinin, kıyafetlerin vb. değiştirilmesi). Kısacası 'yeni Türkler' kendilerine yöneltilen eleştirileri bir ölçüde kabul ediyor ve ait oldukları medeniyeti yenisi için terk ediyorlardı. Daha doğrusu 'medeniyetten yoksun' gördükleri bir dünyayı o an mevcut bulunan tek bir medeniyet için, yani Avrupa medeniyeti için terk ediyorlardı. Ya da diğer bir deyişle 'normal bir Avrupalı' olmaya çalışıyorlardı. Aslına bakılırsa Mustafa Kemal eleştirileri kabul ederken 'yenik, ezik' bir psikolojiyle hareket etmekten ziyade 'bizler zaten bu medeniyete aittik, fakat İslam ve Arap medeniyetinden bu laşan hastalıklar nedeniyle bu medeniyetin dışına düştük. Şimdi ise bu hastalıklardan kurtulduk. Bizler sizin bildiğiniz o 'eski Türkler' değiliz. Özümüze döndük' yaklaşımını kullanıyordu. Atatürk'ün Türk tarihi üzerine yazdıkları incelendiğinde İslam ve Osmanlı öncesi dönemin ne kadar çok ön plana çıktığı açıkça görülebilir. Buna göre Türkler, Arapların tersine, bir Ortadoğu ırkı olmaktan çok "tüm medeniyetlere kaynaklık etmiş olan" Orta Asya ırkıdır.⁷⁶ Böylece varılmak istenen nokta 'yeni Türkler'in eski rejimle olan bağlarını kopartmak olduğu kadar, hem Türkiye'de hem de Avrupa içerisinde Türkler'in Avrupa medeniyeti ile bütünleşmesi konusunda gerekli zemini hazırlamaktı.

Bu çerçevede Avrupa'ya dahil olmak basit bir siyasi ya da askeri blok değiştirme hareketinin ötesinde 'yeni Türkiye rejimi'nin varolma nedeniydi. Yani Türkiye, Batılaşmayı/Avrupalılaşmayı rejimin ve devrimlerin geleceği açısından olmazsa olmaz bir koşul olarak görüyordu. Bunun bir sonucu olarak iç politikadaki bu kaygılar Türkiye'nin Avrupa'ya ileriki yıllarda da AET/AT/AB'ye karşı politikalarını, Türk dış politika yapıcılarına fazla bir manevra alanı bırakmayacak şekilde, baştan belirlemiş oluyordu.⁷⁷

Türkiye değişme kararı aldı ve Kemalist yönetim bir çok radikal reforma imza attı, ancak, acaba Avrupalılar 'barbar Türkler'in değiştiği konusunda ikna oldular mı? Kısa dönemdeki bazı olumlu yaklaşımlara karşın yanıt 'hayır'dı. Avrupalının düşüncesinde yüzyılların getirdiği birikimle oluşan Türk imajının bir anda değişmesi beklenemezdi; Avrupa kendisini Türkiye'yi içerir bir şekilde hiç düşünemedi.⁷⁸ Atatürk'ün reformlarından hoşnut oldukları doğrudur, ancak Türkler konusundaki şüpheli yaklaşımları halen devam ediyordu. Herşeyden önce Atatürk reformlarının başarısı kesin değildi. Toynbee bu yöndeki şüphelerini şöyle açıklıyor:

"Kemalist reformlar sanki bizim Batı dünyamızda gerçekleştirdiğimiz Rönesans, Reformasyon, 17. Yüzyılın sonundaki seküler bilimsel mentalite değişimini, Fransız ve Sanayi devrimlerini yasal zorlamalarla bir ömür içerisinde yapıyor gibi".⁷⁹

Açıktır ki Batılılar, 'barbar Türkler'in tüm bunları bir ömür içerisinde gerçekleştirmelerini beklemiyorlardı. Öyle ki tarihçi Toynbee'nin cümlesindeki 20. Yüzyılın ortasında sarfettiği "bizim Batı dünyamız" sözü bile Türkiye'nin halen öteki olduğunu kanıtlayan güzel bir örnekti.⁸⁰

Batılıların şüpheli ve isteksiz yaklaşımına ek olarak Türk halkı da Batı'ya karşı önyargılarla doluydu. Özellikle Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarından son-ra kendisini

Hıristiyan Avrupa'nın bir parçası olarak hissetmiyordu. Aksine, Avrupa'nın kendisini bölmek ve tarihten silmek misyonuyla hareket ettiği düşüncesine inanıyordu. Üstelik bu şüphecilik Batılılaşmayı tek çıkar yol olarak gören elitde bile mevcuttu. Bu şüpheciliği anlamak kolaydır: Birinci Dünya Savaşı biterken İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un sözlerinden de anlaşılacağı üzere müttefiklerin amacı Türkleri cezalandırmanın ötesinde tamamiyle Avrupa'dan, ardından da tüm tarihten silmekti. Curzon'a göre Türkler dünya üzerindeki en büyük kötülük ve zulüm kaynağıydı ve bu çıbanı kökünden kurutmak için Avrupa yüzyıllar sonra böylesine büyük bir şans yakalamıştı ve bunu kullanmalıydı.⁸¹ Sonuçta Türkiye parçalanmış, bölüşülmüş, hiç bir yeni devletin karşılaşmadığı muamelelerle yüz yüze kalmıştı. Doğal olarak bu durum iki taraf arasındaki güvensizlik ortamını arttırdı ve Türk halkını Avrupa'nın bir gün Sevr'i yeniden canlandıracağı, Türkleri tarihten silmek isteğeceği fikri ile saplantılı hale getirdi.

Özetleyecek olursak, Kemalist Batılılaşma programı herşeyiyle Avrupalı olmayı hedefliyordu. Ancak bu hedef bir ölçüye kadar 'Avrupa'ya ve 'Türk halkının Avrupa karşıtı duyguları'na rağmen gerçekleştirilecekti. Her ne kadar Türkiye Avrupa'da fiziki ve siyasi olarak yer alsa da, ne Avrupalı Türkleri arasında görmek istiyordu, ne de sıradan Türkler kendilerini Avrupa'nın doğal bir üyesi sayıyordu. Türkiye, Avrupa'nın yüzyıllar boyunca gerçekleştirdiklerini bir kaç on yıla sığdırma çabasıdaydı, nihai hedefse yeni bir medeniyet moduna geçişti.

1923 Lozan görüşmeleri esnasında İngilizler Rusya'daki gelişmelere karşı kendisini Kurtuluş Savaşı'nda kanıtlamış bulunan 'dost' bir Türkiye'nin bölgedeki çıkarları için iyi olabileceğini farkettiler. Böylece Türkiye isteksizce, gönülsüzce, tehditkar imalar altında Avrupa topluluğuna bir kez daha kabul edildi.⁸² 1856'da olduğu gibi bu yeni kabulde de Rus

faktörünün rol oynaması ilginçti. Özellikle 1917'de Kızıl Devrim'in ardından İngiliz çıkarlarına en önemli tehdit Rusya'dan geliyordu ve zaman içerisinde Komünist Rusya, Ortaçağ'da Avrupa kimliğinin oluşumu içerisinde Türkler'in oynamış olduğu 'öteki' rolünü üstlenmeye başladı. Böylece 1920'lerde bugünkü haliyle bir Avrupa Topluluğu oluşturma fikri Rus tehditi üzerinde yükselmeye başladı. Örneğin Pan-Europeanism'in en önemli isimlerinden Codenhobe-Kalergi'ye göre Rus işgalinden korunmanın tek yolu Ruslar karşısında tüm Avrupa'nın birleşmesiydi.⁸³ Bunu bir nevi yeni bir Haçlı seferi çağrısı olarak yorumlamak da mümkündür. Faşizmin yükselişiyle birlikte kötülük kaynaklarının sayısı ikiye çıktı. Sonuçta, Avrupa'da şimdi Türkler'den daha önemli tehlikeler vardı. Türkler artık askeri bir tehdit olmaktan çıkmışlar, Atatürk'ün reformları sayesinde kültürel bir tehdit olmaktan da uzak bir konuma gelmişlerdi. Her ne kadar Avrupalıların Türkleri 'gerçek Avrupalı' olarak görmedikleri çok açıksa da Avrupa'ya bir tehdit oluşturamayacağını, böyle bir niyetinin bulunmadığını gördüğü de o derece kesindi. Böylece Avrupa'nın önyargılı Türkler politikası 'Türkler'i görmezden gelme politikası'na dönüştü. Avrupa içindeki büyük krizlerin etkisiyle şekillenen bu politikalar sonucunda Türkiye içeride reformları derinleştirebilmek için gerekli zamana kavuştu. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nda jeo-politik konumu Türkiye'yi bir kez daha Avrupa diplomasisinin tam ortasına oturttu. Ancak savaş sonrası gelişmeler de gösterdi ki Batı hiç bir dönemde Türkiye'yi kendi parçası olarak görmemişti. Savaş bitip SSCB Türkiye'den Boğazlar'ı ve Doğu Anadolu'da bazı toprakları talep ettiğinde ABD ve Avrupa'nın sergilediği ilgisizlik bu konuda ciddi bir kanıttır. Bu konuda Batı'nın harekete geçmesi için kendi çıkarlarının da Türkiye'ninkiler ile birlikte tehdit altına girdiğini görmesi gerekti. Savaşın ve sonrasındaki gelişmelerin Türkiye'ye öğrettiği en önemli ders, kendisinin halen 'gerçek bir Avrupalı' olarak

kabul edilmediği ve bağımsız kalabilmesi için bunun gerçekleşmesinin şart olduğu oldu. Özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrasında İran'ın başına gelenler Türkiye'nin, Batı ailesine girme konusundaki istekliliğini arttırdı. Türkiye, ya Batı ailesinin eşit bir üyesi olacaktı, ya da İran gibi Batı'nın kısa dönemli çıkarlarına feda edilecekti. Bundan sonraki yıllar, o güne kadar hep Türkiye'nin Batı'yla bütünleşmesine yardımcı olmuş olan Rus tehditinin artarak devam etmesi, böylece Türkiye'nin de Batı ailesine doğru hızla ilerlemesine şahit olacaktı.

Avrupa Bütünleşmesi Fikrinin Kültürel ve Siyasi Temelleri ve AT'nin Türkiye'ye Yaklaşımının Ardındaki Güdüler

II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa ikiye bölündü; Komünistler ve Kapitalistler. Savaş'ın açtığı yaraları sarmak için kurulan Avrupa Toplulukları da bu ideolojik ortamdan ister istemez etkilendi, hatta bir noktada bu ideolojik yapılanmanın üzerine kuruldu. Daha önce de görüldüğü üzere artık Avrupa/Batı kimliğinin oluşumunda Komünist Rus tehditi başrolü oynuyordu. Bu durum AT'nin kuruluş yıllarında öylesinde belirgindi ki Ortaçağlarda Türklere yüklenen hemen hemen tüm 'günahlar' 20. Yüzyılın ikinci yarısında tamamiyle Komünistler'e yüklendi. Oluşturulan Komünist Rus imajı cehaleti, din düşmanlığını, irrasyonelliği, medeniyet düşmanlığını, insan hakları ihlallerini ve insanlığa karşı suçları temsil eder bir hale geldi. Böylece yeni Avrupa kimliğinde de bu değerlerin altı daha bir belirgin olarak çizilmeye başlandı. Yeni Avrupa liberal, demokrat, insan haklarına saygılı, inançlara ve farklılıklara hoşgörülü, bireysel haklar ve özgürlükler üzerine kuruluyordu. Peki bu durumda Türkiye'nin konumu ne olacaktı? Daha önce de belirttiğimiz gibi, Avrupa, Türkiye'nin Avrupalılığı konusunda henüz ikna olmuş değildi. Ayrıca AT, bir Hıristiyan Klübü olarak kurulmamış olmasına rağmen ve AT'yi kuran hiçbir yazılı antlaşmada AT üyelerinin belli

bir dini paylaşması gerektiği belirtilmediği halde, bir Avrupalı, 'Avrupa' kelimesini kullandığı zaman bunun Türkiye'yi kapsamadığını biliyordu. *The Economist*'in özetlediği gibi, coğrafyaya 'hayır' diyordu (Türkiye'nin büyük bir kısmı Asya üzerindeydi), dine 'hayır' diyordu.⁸⁴ Üstelik birçok kimse için Avrupa hâlâ Hıristiyan halkların yurduydı. Örneğin Rene Albert-Carrie Avrupa'yı şöyle tanımlıyordu:

"... Şüphesiz Avrupa kültür ve fikrinin değişmez temel parçalarından birisi de bunların Hıristiyan olmasıdır ve bölge olarak Avrupa ülkesinin hemen hemen Hıristiyan aleviyle (Christendom) örtüştüğü söylenebilir."⁸⁵

Türkiye'nin Avrupa ailesinin doğal bir üyesi olmadığının en güzel örneğini paradoksal olarak Türkiye'nin Avrupa güvenlik sisteminin kalbine, yani NATO'ya girişi esnasında yaşananlar gösterir. Bu yıllarda Avrupa güvenliği açısından Türkiye'nin konumunun hayati bir değer göstermesine karşın (Türkiye tam üye olunca SSCB'yle ortak sınırı bulunan tek NATO ülkesi konumuna geldi) başta İngiltere olmak üzere Avrupalı güçler Türkiye'yi Asya içerisindeki güvenlik sistemlerinde görme eğilimi gösteriyorlardı. 1949'da NATO kurulunca Türkiye'nin rolü Ortadoğu'da belirlendi. Ertesi yıl Türkiye tam üyelik için başvurduysa da İtalya dışında Türkiye'ye destek veren çıkmadı. DP Hükümeti tarafından yapılan ikinci başvurunun akibeti de farklı olmadı. Kore Savaşı'nda Türkiye'nin aktif olarak verdiği destek ABD tarafından NATO'ya davet edilmesi sonucunu doğurduysa da İngiltere, Danimarka, Belçika ve Norveç halen Türkiye'nin Avrupalı bir devlet olmadığı, Ortadoğu'ya ait olduğu varsayımı üzerinden Türkiye'nin üyeliğini engellemeye çalışıyorlardı.⁸⁶ İngiltere bir Ortadoğu ükesi olan Türkiye'nin bölgesel bir savunma sistemi içerisinde Batı'ya destek olmasını istiyordu ve Avrupa içerisinde bir yapılanmaya girmesine kesinlikle karşıydı. Böylece üçüncü girişim de sonuçsuz kaldı. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Türkiye Batı'nın içinde yer almadığı müddetçe güvenlik so-

rununu çözemeyeceğinin farkındaydı. Sonuçta, Batı'nın merkezine dahil olma konusundaki ısrarları sonucunda Türkiye Avrupalı güçlerin tüm isteksizliklerine karşın ABD'nin desteğiyle 18 Şubat 1952'de NATO'ya girebildi. Türkiye NATO'nun ilk ve tek Müslüman üyesi haline geldi. Çok açıktır ki NATO üyeliği Avrupalı devletlerce Türkiye'nin Avrupalılığının kesin bir onayı anlamına gelmiyordu, özellikle söz konusu olan kültürel Avrupalılık olunca. Richard Rose, Türkiye'nin NATO'ya girişini "Türkiye Avrupa sınırlarının dışında olmasına karşın, Sovyetler Birliği ile stratejik sınırlara sahip olmasından dolayı NATO'ya dahil edildi" sözleriyle açıklar.⁸⁷ Ancak Türkiye bunu kendisinin Avrupa tarafından eşit şartlar altında Batı medeniyetine tam ve kesin üyeliğinin onayı şeklinde algıladı⁸⁸ ve bundan sonraki tüm politikalarını bu varsayımı doğru sayarak oluşturdu. Bu nedenle bundan sonraki yıllarda bu varsayımı uymayan tüm olaylar Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı ve şaşkınlık yarattı. Oysa ki Türkiye'nin NATO'ya girişi Avrupa'ya değil ortak bir düşman karşısında oluşturulan bir güvenlik sistemine girişti.

Türkiye'nin AT'ye başvurusu konusuna dönerek olursak; Türkiye Avrupalılık sorununa ek olarak ekonomik sorunlar da yaşıyordu. Türkiye bu dönemde tipik bir Akdeniz tarım ülkesiydi. İşgücünün %75'i hâlâ tarım sektöründe istihdam ediliyordu ve ihracatının % 80'ini tarım ürünleri oluşturuyordu. Yüksek gümrük duvarları ardındaki özel sektör devlet yardımlarına muhtaçtı. Kısacası Türkiye'nin AT gibi gelişmiş sanayi ekonomilerinin oluşturduğu bir entegrasyona dahil olması ekonomik veriler dikkate alındığında düşünülemezdi bile. Peki ne oldu da Türkiye'nin başvurusu AT tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı?

Tıpkı Türkiye'nin NATO'ya girişinde olduğu gibi en önemli neden güvenlik değerlendirilmeleri idi ve Rus tehditi Türkiye'nin Avrupa'ya girişinde bir kez daha yardımcı oluyordu. Türkiye'nin Avrupa güvenliğine katkısı

tartışmasızdı ve AT'nın Türkiye'ye verdiği cevapda en önemli rolü bu güvenlik gerekçeleri oynadı.

İkinci olarak, AT ile İngiltere'nin başını çektiği ekonomik gruplaşma (EFTA) arasındaki rekabet, Yunanistan ve Türkiye'nin başvurusunu AT'nın uluslararası alandaki tanınırlığına önemli bir kanıt haline getirdi.⁸⁹

Son olarak Türkiye'nin AT'ye başvurusu büyük bir memnuniyetle karşılandı. Ancak bunun nedeni, AT'nin ekonomik entegrasyona yönelik bir örgüt olmasına karşın ekonomik değildi. Aksine, AT, Türkiye'nin başvurusuna güvenlik penceresinden baktı. Böylece tarihten köklerini alan önyargılar, ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisini bir süreliğine de olsa azalttı.

Türkiye'nin AT'ye Bakışının Ardındaki Güdüler

1959'da Türkiye AT'ye resmen başvurdu. Bu başvuru Türkiye'nin tavizsiz Batılılaşma politikalarının mantıksal bir sonucuydu. OECD (1948), Avrupa Konseyi (1949) ve NATO (1952) üyeliklerinden sonra AT'ye yapılan başvuru, Türkiye'ye göre 19. Yüzyıldan beri yaşanan Batılılaşma serüveninin son noktasını belirtiyordu. Kramer'in deyişiyle, "AT üyeliği Türkiye tarafından Türkiye'nin Batı medeniyetinin şartlarını yerine getirdiğinin kesin kabulüyle eşanlamlı olarak algılandı".⁹⁰ AT'nın sürekli artan supranasyonal yapısı bu sanıyı güçlendirdi ve Türk yönetici elit, AT'ye üyeliği Türk Batılılaşmasının garantisi ve son aşaması olarak görür hale geldi. Tıpkı daha önceki hükümetler gibi DP hükümeti de Batı'yla kurumsal bütünleşme yönündeki her adımın Türkiye'nin Batı medeniyetine bir adım daha eklenmesi anlamına geldiği düşünce-sindeydi.

İkinci en önemli faktör, AT için olduğu gibi Türkiye için de güvenlik sorunlarıydı. Türkiye'nin Sovyet tehdidiyle tek başına başede-meyeceği açıktı. Truman Doktrini sonrasında

ki gelişmeler Türkiye'nin kısa dönemli güvenlik ihtiyaçlarına cevap veriyse de uzun dönemli bir güvenlik ortamı sağlamak için AT'ye tam üyelik şarttı.

Üçüncü olarak diğer bir güvenlik sorunu, Yunanistan faktörüydü. Eğer Yunanistan başvurmamış olsa idi Türkiye'nin AT'ye başvurusunun daha uzun bir süreyi alacağı açıktı.⁹¹ Türkiye'nin amacı Yunanistan'ı girdiği her türlü uluslararası ortamda etkisizleştirmektir, çünkü o ana kadar Batı'nın açık desteği ile tam dört kez Türkiye aleyhinde büyümüş olan Yunanistan Türkiye'nin gözünde 'Batı'nın altın çocuğu'ydü. Böylece Yunanistan'ın AT başvurusundan hemen 16 gün sonra Türkiye'de AT'ye üyelik için başvurdu.

Tüm bunlara ek olarak iç politika değerlendirmeleri de başvuruda etkili olmuştu. Bir milyar dolarlık dış borç ve döviz rezervlerinin 14 milyon dolara kadar azalmış olması Türkiye'nin taze paraya olan ihtiyacını açıkça ortaya koyuyordu.⁹² Hızlı bir ekonomik kalkınma süreci içinden geçen Türkiye'nin kredi ihtiyacını 1955 IMF kredileri bile karşılayamadı. Sonuçta hükümet AT'yi yeni bir kredi kaynağı olarak görmeye başladı. Ayrıca DP'nin içeride azalan popülaritesinin dışsal bir açılımla artırılması da diğer bir kaygıydı.

Özetleyecek olursak Türkiye'nin AT başvurusu diğer Batılı kurumlara başvurularda görüldüğü gibi sadece bir dış politika meselesi olmanın ötesinde anlamlar içeriyordu. Tek başına ekonomik bütünleşme konusu ise hiç değildi. Türkiye, Batı'yla girdiği tüm ilişkilerde Batı ailesine eşit bir üye olarak girme hedefi ile bağımsızlığını ve bütünlüğünü devam ettirebilme kaygılarını hep en önde tuttu. AT ile ilişkiler de bir istisna oluşturmadı. İç ve dış güvenliğini, istikrarını Batı ile bütünleşme yoluyla garanti altına almaya çalışan Türkiye SSCB ve Yunan dış tehditleri-ne ve içerideki politik ve ekonomik sıkıntıları-na çare olarak gördü AT'yi. AT Türkiye'nin medeniyet de-

ğiştirme yolculuğunun son aşaması, Avrupalılığının kesin onayı olacaktı. AT'nın Türkiye'ye olumlu cevap verirkenki kaygıları ise Türkiye'ninkilerden çok farklıydı. Ekonomik bir bütünleşme olarak planlanan AT, Türkiye'nin ekonomik durumuna aldırımı-yordu bile. Kapitalist-Komünist dünyasında AT'nın Türkiye'ye dönük politikaları tama-miyle güvenlik politikaları tarafından yönlendiriliyordu ve Redmond'un deyişiyile böyle bir ortamda AT'ın Türkiye ile ilişkilerinin ne yönde ilerleyeceği, ya da ne yönde ilerlemesini istediği yönünde bile herhangi bir fikri yoktu. Temel amaç, Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde SSCB'ye karşı Batı güvenlik sistemine desteğini sürdürmesiydi.⁹³

Böylece Türkiye-AT ilişkileri, 12 Eylül 1963 Ankara Ortaklık Anlaşması ile resmi şekline kavuştu. Bundan sonraki dönemde Türkiye'nin ekonomik gelişmesi konusunda önemli vaatlerde bulunan AT, Türk ekonomisinin gelişmesi, işsizlik oranının azaltılması ve Türk halkının yaşam koşullarının geliştirilmesi konusunda Türkiye'ye açık sözler verdi.⁹⁴ AT'nın bu vaatlerine karşın ilk dönemde Türkiye'nin herhangi bir şey yapması beklenmiyor, bu anlamda hiç bir sorumluluk yüklenmiyordu.⁹⁵ Tüm bunlardan anlaşılıyor ki Türkiye'nin AT'ye başvurusunda ve Hazırlık Dönemi'nde siyasi ve güvenlik sorunları ekonomik sorunların çok daha önündeydi. Türkiye AT'ye Ortak Üye olarak alınmıştı, ancak bu kabul Türkiye'nin Avrupalılığının ya da Batı ailesine üyeliğinin kesin kabulü anlamına gelmiyordu. Avrupa, Türkiye'nin ne olup ne olmadığı konusunu bile kapsamlı bir şekilde düşünmemişti. Kültürel/medeniyetsel farkların böyle bir ortamda tartışılması söz konusu bile değildi. Kısacası Soğuk Savaş'ın ilk yılları Türk imajının ilişkilerde neredeyse hiç denebilecek bir düzeyde etkili olduğu, kültürel farklılıkların görmezden gelindiği yıllar oldu. Başka bir yazının konusunu oluşturacak olan Geçiş ve Tam Üyelik safhalarında Soğuk Sa-

vaş'ın şiddetinin azalmasıyla kendisini gösterecek olan 'kültürel/medeniyetsel' yaklaşım bu yıllarda ilişkilerde neredeyse hiç bir olumsuz etkiye yol açmadı. 1970'lerin başına kadar Türkiye, tarihinde ilk kez olarak Avrupa ile ilişkilerini önyargılardan uzak ve eşit kurallar çerçevesinde yürütmenin keyfini yaşadı. İşte bu dönem 1970-80'lerde büyüyüp 1990'larda zirveye ulaşan kültürel/medeniyetsel yaklaşımın oluşturduğu hayal kırıklığının yaratacağı şoku arttırdı.

Sonuç

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi bu yazının amacı Türk-Avrupa ilişkilerinin bir 'medeniyetler çatışması' oluşturup oluşturmadığı sorusuna yanıt aramak değil. Aksine bu makalenin temel varsayımı bu dönemde ortaya çıkan sorunların geçmişten, tarihin derinliklerinden kaynaklandığı, bu nedenle yapısal sorunlar olduğu yönünde. Bu çerçevede böyle bir soruyu yanıtlayabilmek için özellikle geçiş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası Avrupa-AB ilişkilerini derinlemesine incelemek gerektiği açık. Kısacası Avrupa'nın geçmişten günümüze Türkiye'ye karşı göstermiş olduğu olumsuz yaklaşım ve Türkiye'nin hemen aynı derecede Avrupa'yla bütünleşme arzusunun kökleri incelenmeden Türkiye-AB ve genel olarak Türkiye-Avrupa ilişkilerinin temel dinamiklerini anlamak ve dolayısıyla Türkiye-AB ilişkilerinin bir 'medeniyetler çatışması' ima edip etmediğini ortaya koyabilmek mümkün değildir. Bu çerçevede birinci bölümde de görüldüğü gibi ortada sorun olarak sadece Türklerin kimlik krizi değil, Avrupa'nın da kimlik krizi durmaktadır. Düne kadar ekonomik ve siyasi gücüne ek olarak 'başkalarını dinleme lüksü' sayesinde bu sorununu gizleyebilen Avrupa için Türkiye sorunu görüldüğünden çok daha derin anlamlar içermektedir. Yani Türkiye-Avrupa ilişkileri sadece bir üçüncü ülkenin tam üyeliği meselesi olmaktan çıkıp Avrupa'nın ne olup olmadığı noktasına doğru gitmektedir.

Verilen onlarca örnekten de anlaşılabilirceği gibi 'Avrupa' kavramı çağdaş tarihçilerin iddialarının tersine 'Avrupalılar'ı birleştiren unsurlardan çok dışsal tehditlerle şekillenen 'ayırımçı' ve 'yıkıcı' bir kavramdır. Günümüze kadar ayakta kalmasını da sürekli olarak dış tehditlere borçlu olmuştur. (Barbarlar, Araplar, Türkler, Ruslar, Komünistler vb.) Avrupa'yı en uzun süreli ve en şiddetli tehdit eden dış faktör olarak Türklerin 'Avrupa' kavramının oluşumundaki rolü çok büyüktür. Yüzyılların tortusu 'barbar, kana susamış, medeniyetsiz, akıl dışı, sapık' bir Türk imajını diğer Avrupalıların aklına adeta kazımıştır. Bu imaj ne yazık ki iki taraf arasındaki ilişkilerin özünü oluşturmuştur. Türkler emirik verilere göre gerçek bir Avrupalı sayılsa da diğer Avrupalılarca hiç bir dönemde 'gerçek Avrupalılar' olarak görülmemişlerdir. Bu kuralın istisnaları ise her zaman daha büyük bir dış tehdit, genelde Rus tehdidi, sayesinde olmuştur.

İlişkilere yön veren ikinci unsur olan Türkiye'nin Avrupa tutkusu, ise 19. Yüzyılda yeşeren 'modernleşme' sürecinin Cumhuriyet'le son noktasına ulaşmasıyla ilgilidir. Geçmişle bağlarını koparma gayretindeki genç Cumhuriyet, Batılılaşmayı 'varlık nedeni' saymış, Batı'ya karşı duyduğu tüm şüpheli yaklaşıma karşın tüm politikalarını Avrupa uluslar ailesinin doğal bir üyesi olmak üzerine kurmuştur. O'na göre Avrupalı olamayan bir Türkiye'nin Arap dünyasına ya da Doğu'nun diğer 'geri' medeniyetleri arasına yuvarlanması kaçınılmazdır.

Türkiye-AT ilişkilerinin ilk yıllarına gelince; Görüldüğü üzere AT'nın Türkiye'nin Avrupalılığı konusundaki görüşlerinde ciddi bir değişme yoktu. Dinsel değerler seküler kavramlar altında hayat bulurken, Avrupalı, zihnindeki Osmanlı ile 'yeni Türkiye' arasında kesin bir ayırım yapmakta zorlandı ve bu AT'yi kuranların zihninde bile çözüme kavuşmamış bir sorundu. Fakat daha önceki istisnai kabullerde de görüldüğü gibi yine Türkiye'yi

unutturacak büyük bir tehlike olarak Komünizm ortaya çıktı ve Türkiye Avrupa'yla bütünleşme konusunda ciddi bir şans yakaladı. Bu ortamda AT'nın Türkiye ile ilişkilerinin nereye gittiği konusunda çok ciddi bir planı olduğunu söylemek zordur. Yazılı olarak verilen uzun dönemli, büyük vaadlere karşın AT'nın Türkiye'ye yaklaşımı Türki-ye'nin Avrupalılığından, ekonomisinden ya da siyasi yapısından kaynaklanmamıştı. Aksine AT Türkiye'nin gerçek konumunu ve kendisi için ne ifade ettiğini bir süre için 'unutmayı' veya 'görmezden gelmeyi' tercih etmekteydi. Ancak 1970'lerde ve 1980'lerde Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkileri, azınlıklar gibi konularda billurlaşmaya başlayan yaklaşım, Soğuk Savaş'ın bitimiyle daha vahim bir hal aldı.

Peki bu durum bir medeniyetler/kültürler çatışması mıdır? Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye-Avrupa ilişkilerinde asıl engelleyici faktör kültür/medeniyet faktörü müdür sorusunun yanıtı başka bir yazının konusudur. Ancak yukarıdaki bilgilerin ışığı altında varabileceğimiz sonuçları şu şekilde özetlememiz mümkün:

Türkiye-Avrupa ilişkileri Soğuk Savaş'a kadar iletişimsizlik ve yanlış bilgilenmeler sonucu oluşmuş bulunan 'Türk imajı'nın büyük ölçüde etkisi altında kalmıştır. Diğer bir deyişle iki taraf arasındaki ilişkilerde kültür/medeniyet/din farkı önemli bir engelleyici faktör olmuştur. Türkiye'nin geçirmiş olduğu büyük değişime karşın Avrupa'nın Türklere yaklaşımında 20. Yüzyılda da çok ciddi bir değişiklik olduğunu söylemek zordur. Ancak Soğuk Savaş şartları daha önceki gelişmeleri bir süreliğine de olsa durdurdu, ya da dondurdu. Türkiye Soğuk Savaş'ın 'buzları' çözülürken eski hastalıklar Bosna'da, Kosova'da Çeçenistan'da yeniden başgösterirken umulur ki Avrupa yeniden Ortaçağ'ın karanlık algılamalarına geri dönmez ve kendi kimliğini bir başka insan grubuna karşı düşmanlığa dayandırmaz. Ve umulur ki Türki-ye aradan geçen bunca za-

man boyunca hedef-lediği medeniyet düzeyine ulaşmak için gerekli yolu katetmiştir ve Avrupalı olmak için diğer Avrupalıların kabulüne ihtiyaç duymaz.

NOTLAR

1. Iver B. Neumann, *Identity and Security*, Nupi Papers, 1990, Oslo
2. Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations", *Foreign Affairs*, 72, 3, Summer 1993, pp. 22-49; *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, (New York: Simon&Schuster, 1996).
3. Francis Fukuyama, *The End of the History and the Last Man*, (London: Penguin Books, 1992).
4. Michael Cendrowicz, "The European Community and Turkey: Looking Backwards, Looking Forwards", in Clement H. Dodd (ed.), *Turkish Foreign Policy*, New Prospects, (Huntingdon: The Eothen Press, 19920, pp. 9-26, p. 10.
5. Lionel Barber, "EU Enlargement, Estonia and Slovenia to Join Eastern States", *The Financial Times*, 11 July 1997.
6. Ian O. Lesser, "Bridge or Barrier? Turkey and the West after the Cold War". In G.E. Fuller and I.O. Lesser, *Turkey's New Geo-Politics, From Balkans to Western China*, (Boulder and Oxford: Westview Press, 1993), p. 105; "The Star of Islam", *The Economist Turkey Survey*, 14 December 1991.
7. Stephen Kinzer, "Turks say Bonn is Encouraging Racist Attacks", *The New York Times*, 5 April 1997; Andrew Mango, "Turkey and the Enlargement of the European Mind", *Middle Eastern Studies*, Vol. 34, No. 2, April 1998, pp. 171-192, p. 171.
8. Andrew Mango, p. 171.
9. Richard Burt, "Are We Losing Turkey?", *The Wall Street Journal*, 21 June 1997.
10. Mehmet Ali Birand, "AB, Türkiye'yi Aday Ülke Saymıyor...", *Sabah*, 13 Aralık 1997.
11. "AB'le Diyalog Kesildi", *Radikal*, 15 Aralık 1997; L. Hockstader and K. Couturier, "Ankara Ready to Sever European Ties", *The Washington Post*, 15 December 1997.
12. Jovanovic'e göre, Çek ve Slovak Cumhuriyetleri dışında bir tek aday ülke bile tam olarak çalışan serbest pazar ekonomisine sahip değil ve durumları AB'ye giriş için gerekli olan bir çok kritere uymuyor: Miroslav N. Jovanovic, "Does Eastern Enlargement Mean the End of the European Union", *International Relations*, vol. XIV, no. 1, April 1998, pp. 23-39, p. 31.
13. The European Union Enlargement Process, Turkey and the Other Candidates, Turkish MFA Web Pages, <http://www.access.ch.turkei/Euro.htm>.
14. Metin Demirsar, "Çiller: Turkey Displeased by EU Snub", *Turkish Daily News*, 8 March 1997; Stephen Kinzer, "Turks Say Bonn is Encouraging Racist Attacks", *The New York Times*, 5 April 1997; "Turkey Blasts EU Commission Over 'Mistaken Decision'", *Turkish Daily News*, 17 July 1997.
15. Stephen Kinzer. "Turks say Bonn is Encouraging Racist Attacks", *The New York Times*, 5 April 1997.
16. L. Hockstader and K. Couturier, "Ankara Ready to Sever European Ties", *The Washington Post*, 15 December 1997.
17. "Wall Street Journal Journal: Türkiye Hala Dev Bir Hasım", *Hürriyet*, 17 Aralık 1997.
18. "Dark in the East", *The Economist*, 1 August 1998, p.16.
19. Gerard Delanty, *Inventing Europe; Idea, Identity, Reality*, (London: Macmillan Press Ltd., 1995), p. vii.
20. Norman Davies, *Europe, A History*, (London: BCA, 1996), p. 7.
21. Gerard Delanty, p. vii.
22. Denys Hay, *Europe: The Emergence of an Idea*, (Edinburg: Edinburg University Press, 1968), Second Edition, p. 1.
23. Romalılar kendilerini Avrupalı olarak değil Roma kimliği ile tanımladılar. Öyle ki Hristiyan Roma döneminde bile bir Hristiyan olarak tanımlanmak bir Romalı olmakla özdeşleşti. Gerard Delanty, p. 21.
24. Bazı tarihçilerin 'Avrupa' ve 'Avrupa birliği' kavramlarını eski Yunan'a kadar götürdüğünü görüyoruz. Bu yaklaşımların romantik yaklaşımlar olduğu ve delillendirilmeden uzak olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin bu konuda bizden farklı düşünen Boer iddia ediyor ki Avrupa ile siyasi özgürlük fikrinin ilk buluşması eski Yunan'a dayanır. (bkz. Pim den Boer, p.13).
- Ancak bu sözlerin ardından hiç bir delil gelmiyor. Genelde makale, ya da kitapların ilk sayfalarında yer alan bu iddialar yazarın gerçek görüşü olmaktan ziyade onun konuya genel, fakat gereğince irdelenmemiş, kalıpsal cümleler ile başlamalarıyla açıklanabilir. Avrupa birliği fikrini Roma İmparatorluğu'na dayandıran Türk yazarlar da çıkmıştır. Örneğin bu yazarlardan birine göre Avrupa birliği girişimi bin yıllık bir sürece yayılır. Yazar bu girişimlerin 'olumlu' ve 'insanlık için yararlı' girişimler olduğunu ima ederken I. ve II. Dünya savaşlarını bu girişimlerin başarısızlığına veriyor. (bkz. Esat Cam, "Avrupa Topluluğu ve Türkiye", Ates, Cam, Genc..., *Türk Dış Politikasında Sorunlar*, (İstanbul: Der Yayınları, 1989), pp.145-176, p.145.
25. Gerard Delanty, p. 24.

26. *Ibid.*, p. 27.
27. J.B. Bury, "The Ottoman Conquest", in Ward, Prothero and Leathles (eds.), *The Cambridge Modern History*, Vol.I, The Renaissance, (Cambridge: Cambridge University Press, 1934), pp.66-103, p.77.
28. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu - I*, (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993), p. 37.
29. McKay, Hill and Buckler, *A History of Western Society*, (Boston: Houghton Mifflin Company, 1987), p. 225.
30. Robert Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change, 950-1350*, (London: Penguin Books, 1994), p. 253.
31. *Ibid.*, p.254.
32. Andrew Wheatcroft, *The Ottomans: Dissolving Images*, (London: Penguin Books, 1995), p. 234.
33. Quoted in Wheatcroft, Francis Bacon, "An Advertisement Touching an Holy Warre Written in the Year 1622", in James Spedding (ed.), *The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount St Albans and Lord High Chancellor of England*, 16 Vols., (London, 1861), Vol.7, p.22.
34. Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk, 1453-1517*, (Nieuwkoop, B. de Graaf, 1967), p. 217.
35. Brandon H. Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire to 1715*, (New York: Peter Lang, 1987), p.2.
36. Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, (London: Thames and Hudson, 1968), p. 147.
37. Robert Bartlett, p.254.
38. Margaret Aston, *The Fifteenth Century: The Prospect of Europe*, (London: Thames and Hudson, 1968), p.10.
39. Paul Coles, p.152; McKay, Hill and Buckler, p.446.
40. Iver B. Neumann and Jenifer Welsh, *The Other in European Self-Definition: An Addendum to the Literature on International Society*, (Oslo: Nupi Papers, May 1991), p. 14; Maurice Keen, *Medieval Europe*, (London: Penguin Books, 1991), p.312.
41. Gerard Delanty, p.30.
42. Denys Hay, *Europe: The Emergence of an Idea*, p.68.
43. Iver B. Neumann and Jenifer Welsh, p.22.
44. Quoted by Denys Hay, *Europe: The Emergence of an Idea*, (Edinburg:..., 1957), p. 123.
45. Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, (London: Thames and Hudson, 1968), p.149.
46. Neumann ve Welsh Türkler'in Avrupa'ya girişi için tek şart olarak ortaya konan din değiştirme şartının bugün de Avrupa tarafından örtülü olarak Türklere dayatıldığını iddia ediyorlar; Neumann and Welsh, *The Other in European Self-Definition*, p. 20.
47. Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, (London: Penguin Books, 1993), pp. 333-334.
48. *Ibid.*
49. Paul Coles, p. 148.
50. *Ibid.*
51. Iver B. Neumann and Jenifer Welsh, p. 32.
52. Ronesans İngilteresi'nde Türk imajı için bkz: Süheyla Artemal, "The Great Turk's Particular Inclination to Red Herring: The Popular Image of the Turk During the Renaissance in England", *Journal of Mediterranean Studies*, 1995, Vol.5, No.2, pp. 188-208.
53. Bülent Gokay, "From Western Perceptions to Turkish Self-Perception", *Journal of Mediterranean Studies*, 1995, Vol. 5, No. 2, pp. 259-269, p. 261.
54. Brandon H. Beck, p. 19.
55. *Ibid.* p. 18.
56. Andrew Wheatcraft.
57. Iver B. Neumann and Jenifer Welsh, p. 139.
58. Stuart Miller, *Modern European History*, Second Edition, (London: Macmillan, 1997), pp. 138-141.
59. J.M. Roberts, *A History of Europe*, (Oxford: Helicon Publishing Ltd., 1996), pp. 356-357.
60. Abdullah el-Ahsan, *Ummah or Nation? Identity Crisis in Contemporary Muslim Society*, (Leicester: The Islamic Foundation, 1992), p. 1; Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, (London: William Clowes and Sons Limited, 1950).
61. Karleheinz Reif, "Cultural Convergence and Cultural Diversity as Factors in European Identity", in Soleda Garcia (ed.), pp. 131-153, p. 135.
62. Tony Judt, *A Grand Illusion? An Essay on Europe*, (London: Penguin Books, 1997), p. 126.
63. Ildiko Beller-Hann and Kate Fleet, "Introduction", *Journal of Mediterranean Studies*, 1995, Vol. 5, No.2, pp. 157-158, p. 157.
64. Iver B. Neumann, *Identity and Security*, (Oslo: Nupi Papers, 1990).
65. Özellikle keşifler yoluyla diğer insanlarla karşılaşan Avrupalı kendi kimliğinin daha çok farkına vardı ve Ortaçağ'da sergilediği yaklaşımın bir benzerini bu insanlara karşı uyguladı. Örneğin keşiflerin ilk yıllarının en önemli meselesi yerlilerin insan olup olmadığı konusuydu.
66. Arnold J. Toynbee and Kenneth P. Kirkwood, *Turkey*, (Connecticut: Greenwood 1976, originally published in 1927), p. 138.

67. Quoted in Dankwart A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, (New York: Council of Foreign Relations, 1987), p. 14.
68. Cited in John Redmond, *The Next Mediterranean Enlargement of the European Community: Turkey, Cyprus and Malta*, (Aldershot: Dartmouth, 1993), p. 21.
69. Benzeri bir yaklaşımı sergileyen yazarlardan biri de Choudhury'dir. Kendisi kitabında Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki bu yaklaşımı Hegel'in dialektik metoduyla açıklamaya çalışıyor. Buna göre İslam ve eski geleneklere göre yönetilen ve yaşamının her noktasında bunların sembollerini taşıyan bir İmparatorluk yıkılınca bu çöküşün eski rejimin unsurlarıyla birleştirilmesi doğaldı; Golam W. Choudhury, *Islam and the Modern Muslim World*, (London: Scorpion Publishing Ltd., 1993), p. 104-105.
70. Bobby Sayyid, "Sign O' Times: Kaffirs and Infidels Fighting the Ninth Crusade", in Ernesto Laclau (ed.), *The Making of Political Identities*, (London: Verso, 1994), pp. 264-286, p. 269.
71. Bülent Gökay.
72. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*, Beşinci Basım, (İstanbul: Metis Yayınları, 1994) pp. 48-76.
73. *İbid.*
74. A.A. Pallis, "The New Turkey", *The Nineteenth Century*, 1928, Vol. CIV, No.621, pp. 618-620, p. 620.
75. Bobby Sayyid, p. 270.
76. Bu dönem Türk tarih anlayışı için bkz. H. Cemil, "Ege Medeniyetinin Menşesine Umumi Bir Bakış", *Birinci Türk Tarih Kongresi*, (Ankara, 1932); A.C. Emre, *Atatürk'ün İnkılab Hedefi ve Tarih Tezi*, (İstanbul, 1956). Ayrıca bu dönem Türk tarih tezi ile ilgili ilginç bir değerlendirme için bkz. Speros Vryonis, Jr., *The Turkish State and History, Clio Meets the Grey Wolf*, Second Edition, (New York: Aristide D. Caratzas, 1993), özellikle Part II: "The Turkish Historical Thesis and the Sun Theory of Language".
77. Başbakan Yılmaz'ın Luksemburg zirvesi sonrasında duymuş olduğu hayal kırıklığı ve gösterdiği 'aşırı' tepki başka bir yazının konusu olmakla birlikte bu noktada bir kaç söz söylemekte yarar görüyorum. Türkiye Avrupa ile ilişkilerine modern, laik yapısının varoluş nedeni olarak yaklaştığımdan Avrupa devlet ve kurumlarından kültürel öğeler sonucunda gelen her olumsuz yaklaşım 'ihanet, ayrımcılık' olarak algılandı. Yılmaz'ın yaklaşımında da benzer bir tepkiyi görmekteyiz. Sayın Yılmaz sık sık Avrupalıların 'dinsel ayrımcılık' yapmakla suçlarken aslında rahatsızlık olunan nokta Türkiye'nin Müslüman bir ülke olarak Avrupa'ya kabul edilmemesi değil, Avrupa'nın kendisini başka bir dinsel kültür üzerine oturmasıdır. Yoksa yukarıda da belirtildiği gibi yönetici elit için seküler, dinden arındırılmış (laik) bir Avrupa'ya girmekte Tür-
- kiye için bir sorun yoktur. Tüm mesele kendi medeniyet modu'nu terketmiş bir ülkenin değişimin en sancılı aşamasında iken yeni geçtiği medeniyet kalıbında kendisini bulamaması, dahası, onda neredeyse asla ulaşama-yacağı yönler görmesidir. Kısacası, aslında Türkiye'nin şu ana dek görülmedik seviyedeki 'aşırı' tepkisinin altında Cumhuriyet'in modern, laik yapısını tehlikeden kurtarma çabası vardı. Çünkü Türkiye başından beri Avrupsız Türkiye'nin 'geri, medeniyetten yoksun, irrasyonel' Doğu dünyasına yuvarlanacağını düşündü.
78. Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975), p. 167.
79. Arnold Toynbee, *The World and the West*, (London: Oxford University Press, 1952) p. 28.
80. Ne yazık ki 20 yüzyılda da Avrupalı tarihçiler arasındaki Türk düşmanlığı Ortaçağlardaki yaklaşımı aramayacak düzeyde devam etti. Örneğin son yılların en çok satan Avrupa tarihi kitaplarından birini yazan Norman Davies Türkiye'yi görünce soykırım (genocide) görmeye devam etti; Norman Davies, *Europe: A History*, (London: BCA, 1996). Aynı şekilde bir çok tarihçi 19. ve 20. Yüzyıldaki Osmanlı yenilgilerini Avrupa'nın 'Osmanlı boyunduruğu'ndan kurtuluşu (liberation of Europe from 'the Ottoman yoke') olarak yorumladılar; Helene Ahrweiler, "Roots and Trends in European Culture", in Soledad Garcia (ed.), *European Identity and Search for Legitimacy*, (London: Pinter Publishers, 1993), pp. 30-44, p. 44.
81. Lord Kinross, *Ataturk: The Rebirth of a Nation*, Third Impression, (London:...,1965), p. 139.
82. Ömer Kürkçüoğlu, "Turco-British Relations Since the 1920s", in William Hale and Ali İhsan Bağış (eds.), *Four Centuries of Turco-British Relations, in Diplomatic, Economic and Cultural Affairs*, (Beverly: The Eothen Press, 1984), pp. 80-102, .
83. Ralph White, "The Europeanism of Coudenhove-Kalergi", in Peter M. R. Stirk (ed.), *European Unity in Context: The Interwar Period*, (London: Pinter Publishers, 1989), pp. 23-40, p. 33.
84. Quoted in Birol Ali Yesilada, "Prospectus for Turkey's Membership in the European Union", *International Journal of Turkish Studies*, 1992-93, Vol. 6, Nos.1&2, Winter, p. 43.
85. Rene Albert-Carrie, *The Unity of Europe: An Historical Survey*, (London: Secker&Warburg, 1965), p. 334.
86. Edip Çelik, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969), p. 157
87. Richard Rose, *What is Europe?*, (New York: HarperCollins, 1996),p. 42.
88. Erik J. Zürcher, *Turkey: a Modern History*, (London: I.B. Tauris & Co. Ltd. Publishers, 1993), p. 246
89. M.A. Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası:*

1959-1985, (İstanbul: Milliyet yayınları, 1985).

90. Heinz Kramer, "EC-Turkey relations: Unfinished Forever?", in Peter Lutlow (ed.), *Europe and the Mediterranean*, (London and New York: Brassey's, 1994), p. 193.

91. M. A. Birand, "Turkey and the European Community", *The World Today*, February 1978, pp. 52-61.

92. *Ibid.*, p. 57.

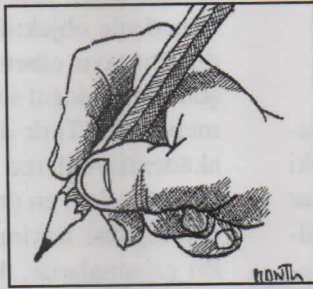
93. John Redmond, p. 238.

94. The Ankara Agreement, Title I, Article 2.

95. John N. Bridge, "The EEC and Turkey: An Analysis of the Association Agreement and Its Impact on Turkish Economic Development", in A. Shlaim and G.N. Yannopoulos, *The EEC and the Mediterranean Countries*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), pp. 161-177, p. 161.

DEMOKRASİNİN TEMELLERİ

LIBERTE

David Beetham
Kevin Boyle